

LIBERALLERE GÖRE MALİYE

Prof. Fadıl H. SUB

Liberal ekonomi siyasetinin hâkim olduğu devir ve memleketlerde, şahsi teşebbüsün üstünlüğüne inanılır. Devlet, siyasî bir varlık olarak kabul edilir ve ekonomi alanındaki rolü en az hadde indirilir.

Bununla beraber, devlet yine eğemenliğe maliktir ve cebir kullanacaktır. Bir yandan emirler ve nehiylerle, öte yandan işlemlerle mevcudiyetini hissettiren devlet, liberalizmin kabul edildiği devir ve memleketlerde de, kanun yapmaya devam edecektir. Yalnız bu kanunlara, bir kere yapıldıktan sonra, pek dokunulmayacaktır. Amme makamları mülkiyet, mukavele serbestliği, para gibi konuları bir kere düzenledikten sonra artık bunların işleyişlerine karışmazlar. Esasen liberallere göre bu gibi müesseseler kendiliklerinden vücuda gelmişlerdir. Devlet kanunları mevcudu ancak tesbit eder. Devlet bu suretle özel teşebbüslerin çalışma alanına bir çerçeve çizmekle yetinir.

Devletin faaliyetleri de mümkün olduğu kadar daraltılmış ve azaltılmıştır. Devlet ancak kanunların tatbikini denetlemek, yurdu savunmak, millî eğitimi yürütmek v.s. için zarurî olan âmme hizmetlerini vücuda getirir ve yürütür.

Liberalleri, ekonomi siyaseti görüş açısı yerine iktisat nazariyeleri bakımından ele alacak olursak, bunları "klâsikler" diye vasıflandırmak uygun olur. Bu yönden klâsik yazarların bu anda bizi en ziyade ilgilendiren fikirleri, mahreçler nazariyesidir. Klâsiklere göre, her arz kendi talebini doğurur. Mal ve hizmetler, mal ve hizmetlerle mübadele edilir. Genel bir istihsal fazlası olamaz. Olsa olsa, ancak kısmî ve mevzî bir istihsal fazlası olur. Özel teşebbüs kendiliğinden, elde bulunan istihsal vasıtalarının tamamını kullanır. Bunun için sadece ücretlerin ve fiyatların yeter derecede elâstik olması lâzım ve kâfidir. Tasarruf olunan paralar da müteşebbisler tarafından sermaye haline getirilirler. Bu suretle özel teşebbüsler sermaye teşekkülünü de sağlar. Hülâsa, iktisadî hayatın düzenleyicisi fiyat mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın yardımı ile iktisadî hayat kendiliğinden ahenkli ve müvazeneli bir düzene ulaşır.

Bu devirde Bütçe tabiatıyla gayet mahdut ölçüde olacaktır. Meselâ, Fransa'da 1819 da bütçe rakamları 900 milyon altın frank, 1869 da 1900

milyon altın frank, 1913 de 5 küsur milyar altın frank idi. Bu son tarihte devlet masrafları millî gelirin ancak % 13 ü kadardı. (1913 de Fransa'nın millî geliri 38 milyar altın frank tahmin ediliyordu). İngiltere'de devlet giderleri 1865 - 1866 yılında 65 milyon sterlin, 1913 de vergi gelirleri 230 küsur milyon sterlinden ibaretti ve 2 milyar 200 milyon tahmin olunan millî gelirin ancak % 11 ine baliğ oluyordu.

Bütçe rakamlarının böyle mütevazî olmalarından iki önemli netice ortaya çıkıyordu:

1 — Devlet, ekonomi faaliyetlerindeki inip çikmaların, bütçesi üzerine olan müvazene bozucu tesirini bertaraf etmek imkânına malikti. Liberal rejimde iktisadî buhranlar önemli bir rol oynarlar. Ekonomi hayatı konjonktür dalgalanmalarına maruzdur. Fakat bu devirde bütçe mahdüt kaynaklara ihtiyaç gösterdiğinden, devlet maliyesini idare edenler, vergi mevzuları arasından en fazla istikrar gösterenlerini ve tarh usulleri arasından da bu vergi mevzularında vukubulan değışmeleri en az aksettiren usulleri seçmek imkânına maliktiler. Meselâ, bina ve arazi gibi mevzular üzerine dağıtma usulüne veya karine usulüne göre vergiler konuyordu. Böylelikle vergiler az hassas olanlar arasından seçildiği gibi, tarh usulleri de hassasiyeti azaltacak şekilde düzenleniyor ve vergilerin verimleri mümkün olduğu kadar istikrarlandırılıyordu. Bütçe gelirleri vasitasiyle giderilecek olan ihtiyaçların bu devirde siyasi mahiyette ve binaenaleyh istikrarlı ihtiyaçlar olmaları da âmme makamlarını bu suretle hareket etmeğe teşvik ediyordu.

2 — Devlet, bütçesi vasitasiyle ekonomi üzerine hissedilir bir tesir icra etmemekte idi. Gerçekten bu devirde Devlet maliyesinin mahdüt ölçüde gelir ve masraflarla yetinmekte olması, Devletin ekonomi üzerinde bu gelir ve masraflar vasitasiyle yapabileceği tesiri de tahdit etmekte idi. Biraz mübalâğa ile, bu devirde Devletin diğer teşebbüslerden daha büyük olmakla beraber, onlarla kıyaslanabilecek ölçüde bir teşebbüs olduğunu söylemek bile mümkündür. Gerçekten Devlet bu devrede piyasaya hâkim değildi. Piyasadaki fiyatları o tayin etmez, aksine olarak o da piyasa fiyatlarına tabi olurdu. İktisadî faaliyet sahası hemen tamamıyla hususî teşebbüslere bırakılmıştı. Devletin faaliyetleri ve Devlet bütçesinin işleyişi bu esas tabloda önemli bir değışiklik vücuda getirmiyordu.

İşte Paul Leroy - Beaulieu (1843 - 1916), René Stourm, müteveffa hocam Edgard Allix (1874 - 1938) gibi, Fransız maliyecileri, bu devri ifade ederler. Bütün bu yazarlar Devlet maliyesi ile iktisadî hayat arasındaki karşılıklı münasebetlerin incelenmesini bir yana bırakırlar. Şüphesiz bunlar arasından bazıları buhranların bir takım vergilerin verimleri üzerinde müessir olabileceklerini müşahede ederler. Fakat buna tees-

süf ettikleri ve bu olayı bahse konu olan vergilerin zayıf tarafları arasına kaydettikleri görülür. Bütçenin ve Devletin malî faaliyetlerinin iktisadî hayat, ve iktisadî hayatın da bütçe ve Devlet maliyesi üzerine olan tesirlerini tayin etmek için etraflı bir araştırmaya bu devirde rastlanmaz. Bugün belki hayret uyandıran bu boşluğun esaslı bir sebebi vardır: O devirde fiiliyatta bütçe ile iktisadî hayat arasında bağluluk hemen hemen yok gibidir.

Liberal ve klâsik maliyecilerin ileri sürdükleri ve bir nevi malî hıfzıssıhha kaidelerini andıran pratik tavsiyeler, yukarıda kısaca dokunduğumuz ana doktrinlerinin ve nazariyelerinin birer neticesinden başka bir şey değillerdir:

1 — Devlet masrafları mahdut bir ölçüde olmalı, yani mümkün mer-tebe kısılmalıdır. Çünkü Devlet hemen her yaptığı işi kötü yapar: "... kötü sanayici, kötü ziraatçı, kötü tüccar, kötü bir iş ve iase maddeleri dağıtıcısı, kötü bir istihsal, mübadele ve istihlâk düzenleyicisi.. dir". Léon Say'ın "Maliye lûgatı" nda denildiği gibi, "iktisatçılar, bir çok hallerde, özel teşebbüsün fertlere onların istedikleri hizmetleri sağlamaya daha elverişli olduğuna inandıkları için, Devletin görevlerini küçük bir sayıya ve vergiyi en az hadde indirirler".

Zira klâsiklere göre vergi az çok tasarrufa engel olur. Tasarrufun azalması demek, gene klâsiklere göre, sermaye yatırımının azalması demektir. Bu itibarla vergilere, istihsal için o kadar lüzumlu olan sermayenin birikmesine birer engel göziyle bakılmalı, ve bunlar mümkün mer-tebe az alınmalıdır. Verginin ölçüsünü ise Devlet masrafları tayin edeceğine göre, bu masraflar eklen geldiği kadar kısılmalıdır.

2 — Alınacak vergiler, mükellefi en az taciz edecek şekilde seçilmeli ve düzenlenmelidir. Adam Smith, dört kaidesi arasında, şüphesiz mükellef için aynı zamanda hem adalet hem de kolaylık istemişti. Fakat onun muakkipleri olan liberal Fransız maliyecileri, kolaylık ile adaleti aynı zamanda elde etmenin imkânsızlığını az zamanda anladılar. Aralarından birisini tercih mecburiyetinde kalınca, kolaylığı intihap ettiler. Çünkü liberal kapitalizmin istinat ettiği özel mülkiyet ve ferdin hâkimiyeti prensiplerine ancak kolaylık kaidesi uygun düşer. Fransız liberal maliyecilere göre, vergiler mükellefin işlerinin ve mamelekinin surlarına tecavüz edecek tedbirlere ve malî işkenceye (inquisition fiscale) lüzum göstermiyecek şekilde tertiplenmeli ve teşkilâtlandırılmalıdır. Bunun neticesi olarak bu devirde vasıtalı vergiler azamî derecede geliştirilmiş, ve karine usulüne başvurularak vasıtasız vergiler de mükellefi en az rahatsız edecek şekillerde tertiplenmişlerdir.

Kaldı ki liberallerin vasıtalı vergileri tercih etmeleri için başka bir

sebepe daha vardır. Onlara göre en zararlı vergiler, veraset ve gelir vergileri gibi zenginler üzerinden alınan ve tasarrufa engel olan vergilerdir. Vasıtalı vergiler ise daha ziyade istihlâke mani olurlar. Bu itibarla bunlar, içtimaf bakımından az çok itirazı davet etseler bile, iktisadî bakımından mahzursuzdurlar.

3 — İstikraza ancak olağanüstü hallerde başvurulmalı, ve bu takdirde de ödünç alınan paraların mümkün olan süratle ödenmesi hususunda gereken tedbirler alınmalıdır. Bu bakımdan Devlet bir ferde benzetilmektedir. O da bir fert gibi ancak zaruret halinde ve gerekli tedbirleri almak şartıyla borçlanma yoluna gitmelidir. Paul Leroy - Beaulieu bunu açıkça yazar. İstikrazlar yapılırken de Devlet piyasa şartlarına uyacaktır. Bu piyasa şartlarının Devlet müdahalesi dışında objektif bir surette meydana geldikleri kabul edilmektedir. İstikrazlar sayesinde elde edilecek paralar her yıl tekerrür etmiyecek, olağanüstü ve verimli işlere harcanmalı, ve borç vergiler artırılmak suretiyle ödenmelidir.

Kısaca kaydettiğimiz bu neticelerin gerekçeleri vardır. Bir kere istikraz yüzünden sermaye birikmesinin yavaşlaması tehlikesi vardır. Devlet, fertlerin tasarruf ettikleri paraları ödünç almakla, müteşebbislerin bunları istikraz yoluyla sermaye teşkil etmelerine engel olmaktadır. Başka bir deyişle, Devlet tahvilleri şirket tahvillerinin yerini kapmaktadır. Eğer Devlet kendisi bu paraları hiç değilse fertlerin teşkil edecekleri sermayelere kadar verimli yerlere yatıracak olursa, memleketteki sermaye birikmesinde açılmış olan gedik kapatılmış olacaktır. Devletin ödünç aldığı paraları âdi giderlerine, yani istihlâke sarfetmesi halinde ise sermaye birikmesine engel olma tehlikesi tam olarak gerçekleşmiş olur. Halbuki sermaye, memlekette istihsalin, dolayısıyla refahın artmasında en belli başlı âmildir. Bu takdirde artık yapılabilecek biricik şey, zararın neresinden dönülürse kârdır diyerek, bir an önce borçları ödemek suretiyle fertlere sermaye teşkili imkânları sağlamak, ve geçmişte Devletin istikraz etmesi yüzünden sermaye halini alamamış olan paraları, müteşebbisler tarafından kullanılabilmelerini temin etmek için, fertlere iade etmektir. Devlet istikrazları çok defa harb gibi sermaye teşkilinden gayri işlere harcandığı için borç tahvilleri kaçırılmış fırsatları ifade ederler. Başka bir deyişle, fertlerin alınteri ile kazanıp mahrumiyetlere katlanarak biriktirdiği paraların memleketin teknik sermayesini artırmasına Devlet bu paraları istikraz ederek verimsiz işlere harcamak suretiyle engel olur. Devlet borçlarının ödenmek suretiyle hafifletilmesi, bu itibarla, geçmişin hatalarının tamiri demek olur. Böylelikle ödeme sonunda tasarruflar sunî bir şekilde artırılmış, sermaye teşekkülü hızlandırılmış, ve geçmişte hasıl olmuş boşluklar az çok doldurulmuş olur. Bilhassa bu

ödemeler istihlâkin kısılması sonucunu veren vergiler hasılâtından yapılırsa maksat daha iyi elde edilir.

Yukarıdaki muhakeme tarzı, uzun vadeli istikrazlar, ve bunlar arasından da hakiki tasarrufa dayananlar hakkında yerindedir. Bazan ise istikraz yapayım derken Devlet enflâsyona sebep olabilir. Meselâ kısa vâdeli istikrazların ifrata vardırılması halinde, Devlet sermaye teşkiline yöneltilecek ferdi tasarrufları kendi hazinesine çekecek yerde, mevcut talebe yenisini katmış, ve mal miktarı sabit farzolunduğuna göre, fiyatların yükselmesine sebep olmuş olur.

4 — Klâsik ve liberal maliyeciler ne şekilde olursa olsun enflâsyona tamamen aleyhtardırlar. Enflâsyona ancak çaresizlik halinde başvuru kötü bir tedbir olarak bakılır. Bunu mecburî istikraz şekilleri arasında inceleyenler çoktur. Bilhassa bahse konu olan karşılıksız kâğıt para çıkarılmasıdır. Bu paraların imkân elverir elvermez başa baş altınla ödenmek suretiyle tedavülden çekilmesi tavsiye edilir.

Enflâsyon halinde Devlet, yeni satınalma kuvveti yaratmak suretiyle, miktarı değişmediği kabul olunan mallara karşı olan talebi artırır ve bu suretle fiyat yükselişine sebep olur. Bu durumdan bazıları (borçlular, spekülâsyoncular gibi) kâr, diğerleri (alacaklılar, değişmez gelirli) zarar ederler. Neticede enflâsyon vasıtasıyla âmme mükellefiyetleri hiç de adalete uygun olmıyan bir şekilde tevzi edilmiş olur. Bu yola gidilmemeli, âmme mükellefiyetleri böyle geliş güzel bir şekilde değil, bilâkis vergi vasıtasıyla ve adaletli bir şekilde dağıtılmalıdır.

5 — Klâsik maliyenin en önemli prensibi, her yıl bütçenin denkleştirilmesi prensibidir. Bir bakıma bu prensip bütün bundan evvelkileri kendinde toplar. Devlet giderleri her yıl vergi, harç, mülk ve teşebbüs gelirleri gibi gerçek gelirlerle karşılanmalıdır. Böyle yapılmayacak olursa, Devlet ya istikraza yahut da şu veya bu şekilde enflâsyona başvurmak zorunda kalacaktır. Halbuki bu iki tedbirin de mahzurlu görüldüğünü yukarıya kaydetmiştik. En iyisi Devletin vergi almak suretiyle fertlerin satınalma kuvvetlerini kendisine nakletmesi ve bu suretle onların talebi yerine kendi talebini ikame ederek kendiliğinden düzenlenen iktisadî hayatın ahengini bozmadan âmme hizmetlerini görmesidir.

Özel teşebbüsün üstünlüğü, bütün istihsal imkânlarını tam olarak kullanabileceği, özel menfaat ile genel menfaat arasında ahenk bulunduğu gibi mebdeler kabul edildiği takdirde yukarıdaki neticelerin mantıkî olduğu şüphesizdir. Bu şartların az çok tahakkuk ettiği on dokuzuncu yüz yıl batı Avrupasında klâsiklerin malî siyasete müteallik tavsiyelerine de geniş ölçüde kulak verilmiş, ve bunlar tatbikatçılara esas itibariyle rehber olmuşlardır. Fakat yavaş yavaş liberal iktisadî siyaset gözden

düsmeye başlamış ve müdahalecilik gelişmiştir. Bilhassa iki harb arası devrinden itibaren, Keynes ve taraftarları serbest piyasa ekonomisinin tam çalışmayı kendiliğinden sağlamadığı tezini müdafaa etmişler, ve bundan bir takım neticeler çıkarmışlardır. Son zamanlarda ise iktisaden yeter derecede gelişmenin memleketlerin kalkınmalarını serbest piyasa ekonomisinin tek başına sağhyamıyacağını ileri sürenler görülmektedir. Bu konulara ileride temas etmeyi umuyoruz.

BİBLİYOGRAFI

- Neumark (F.): "Types nationaux de science des Finances", Openbare Financiën adıyla Hollanda'da çıkan ve muhtelif dillerde yazıları ihtiva eden derginin 1947 yılına ait ikinci cildinin birinci sayısı. s. 18.
- Marchal (Jean): "La nature et le contenu de l'économie financière", (Bu yazı önce Henri Krier tarafından yazılan "La charge des impôts sur l'économie", Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris 1944, adlı kitapta önsöz olarak çıkmış, sonra kısaltılarak bazı değişikliklerle "Revue de science et de législation financières", cilt XXXVIII, sayı 2, Nisan 1940 - Haziran 1946 da makale olarak yayımlanmıştır, s. 162).
- Duverger (Maurice): "L'évolution de la notion de finances publiques" "Revue de science et de législation financières", Ekim - Kasım - Aralık 1946, s. 435 - 447.
- Marchal (Jean): "The State and its Budget", Openbare Financiën dergisinin üçüncü cilt, birinci sayısında yayımlanan makale, s. 23 - 35.
- Sur (F. Hakkı): "Maliye tarihine kısa bir bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1949, sayı 2, 3, 4 s. 246.
- Schumacher: "Public Finance - Its Relation to Full Employment" Oxford Üniversitesi İstatistik Enstitüsü tarafından yayımlanan "The Economics of Full Employment" isimli kitap-taki makale.